

Anna Czerniecka-Haberko
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Chryścianizacja Litwy w twórczości historycznej Jerzego Kłoczowskiego

Każdy naród kieruje chętnie pamięć ku wielki dniom swej przeszłości. W nich odnajduje łączność myśli oraz pokrewieństwo doznań wzmacniających poczucie wspólnoty narodowej w teraźniejszości; z nich czerpie siłę i otuchę na przyszłość. Wielkie dzieła, których naród dokonał w czasach nieraz bardzo zamierzchłych, opromienione legendą trwają w życiu duchowym tego narodu jako moce twórcze i drogie są sercu wszystkich jego synów¹.

Do legendy unii polsko-litewskich, a tym samym i chrystianizacji Litwy nawiązywał w swojej twórczości historycznej wybitny historyk polski – Jerzy Kłoczowski. Jerzy Kłoczowski² to historyk, przede wszystkim mediewista oraz historyk kultury polskiej, w tym historii chrześcijaństwa w Polsce. To również specjalista historii Europy Środkowo-Wschodniej³.

Urodził się 29 grudnia 1924 r. w Bogdanach koło Przasnysza, w rodzinie ziemiańskiej. Studia rozpoczął po wojnie. W latach 1945–1948 studiował na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Po ukończeniu studiów rozpoczął pisanie pracy doktorskiej pod kierunkiem prof. Karola Górskiego. Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskał na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w 1950 r. Tytuł profesora nadzwyczajnego uzyskał w 1967 r., a w 1974 r. – profesora zwyczajnego⁴.

Naukową współpracę z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim rozpoczął w 1950 r. W ciągu ponad 50. lat pracy na tejże uczelni pełnił szereg funkcji kierowniczych. Był między innymi: kierownikiem Katedry Historii Średniowiecznej, kierownikiem Katedry Historii Kultury Polskiej, kierownikiem i twórcą Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, wieloletnim kierownikiem

¹ S.M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Warszawa 1960, s. 9.

² Biogram Jerzego Kłoczowskiego umieszczony na stronie www.iesw.lublin.pl/jkloczowski.php; A. Kamińska-Luszczak, Jerzy Kłoczowski, tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Biogram,2769.html; też, Jerzy Kłoczowski – Kalendarium życia; tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Kalendarium_zycia,2770.html; Jerzy Kłoczowski – Wykaz publikacji za lata 1947–1999, tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Wykaz_publicacji_za_lata_1947_-_1999,2771.html; H. Gapski, Wykaz prac magisterskich i doktorskich napisanych pod kierunkiem profesora Jerzego Kłoczowskiego, tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Wykaz_prac_magisterskich_i_doktorskich,2794.html; Jerzy Kłoczowski. Biogram, umieszczony na stronie www.tnn.pl/himow_osoba.php?idho=244.

³ www.iesw.lublin.pl/jkloczowski.php; tnn.pl/Pm,161.html; www.tnn.pl/himow_osoba.php?idho=244.

⁴ Na stronie www.iesw.lublin.pl/jkloczowski.php; A. Kamińska-Luszczak, Jerzy Kłoczowski, tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Biogram,2769.html; też, Jerzy Kłoczowski – Kalendarium życia; tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Kalendarium_zycia,2770.html; www.tnn.pl/himow_osoba.php?idho=244.

Sekcji Historii, dziekanem Wydziału Nauk Humanistycznych KUL oraz dyrektorem Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.

Kłoczowski pracował również jako wykładowca poza granicami ojczyzny. Był wykładowcą w College de France, Merton College Oxford University, Paris IV – Sorbonne (1985–1987), Institute for Advanced Study w Princeton, University of Madison-Wisconsin, Kolegium Europejskiego w Natolinie (od 1997 r.). Doktor *honoris causa* Uniwersytetu w Grodnie (1993 r.), Akademii Kijowsko-Mohylańskiej (1998 r.), Wolnego Uniwersytetu w Berlinie (1998 r.) oraz Uniwersytetu Sorbona w Paryżu (1999 r.).

Historyk ten był również: przewodniczącym Międzynarodowej Federacji Instytutów Europy Środkowo-Wschodniej, przewodniczącym Polskiego Komitetu ds. UNESCO, członkiem Rady Wykonawczej UNESCO (kilkakrotnie przewodniczył polskiej delegacji na Konferencji Generalnej UNESCO), członkiem-założycielem Polskiej Rady Ruchu Europejskiego, wiceprzewodniczącym Międzynarodowej Komisji Historii Porównawczej Kościołów, przewodniczącym Polskiej Komisji Historii Porównawczej Kościołów w Komitecie Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk, przewodniczącym Komitetu Wspólnego UNESCO i Międzynarodowego Komitetu Nauk Historycznych (CISH).

Kłoczowski był także: członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Umiejętności (od 2004 r.), członkiem-korespondentem PAU (od 1992 r.), członkiem honorowy Polskiego Towarzystwa Historycznego (od 2000 r.), członkiem honorowym stowarzyszenia Collegium Invisibile (2004 r.), członkiem honorowym Poznańskiego Towarzystwa Naukowego (2006 r.) oraz członkiem Lubelskiego Towarzystwa Naukowego i Towarzystwa Naukowego KUL.

Kłoczowski został odznaczony Krzyżem Virtuti Militari, Krzyżem Walecznych i Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami. 11 listopada 2004 r. po jednomyślnej uchwale Kapituły Orderu odznaczony Orderem Orła Białego. Był laureatem nagrody im. A. Jurzykowskiego (1988 r.), nagrody specjalnej „Przeglądu Wschodniego” Nagrody Obojga Narodów Polski i Litwy (1999 r.) nagrody „Clio” na najlepszą książkę historyczną 1999 r., Nagrody „Rzeczpospolitej” im. Jerzego Giedroycia oraz Medalu za Zasługi dla KUL (2004 r.). Był również członkiem Związku Inwalidów Wojennych RP (od 1946 r.), Rady Kasy im. Mianowskiego (od 1999 r.), wiceprzewodniczącym Forum Polsko-Ukraińskiego (od 1999 r.), członkiem Narodowej Rady Integracji Europejskiej (od 2001 r.), członkiem Rady Naukowej przy Wielkim Kanclerzu KUL (od 1998 r.), członkiem Rady Naukowej Instytutu Jana Pawła II KUL, współprzewodniczącym polsko-białoruskiej komisji ds. podręczników szkolnych (od 1992 r.) oraz członkiem Rady Państwowego Muzeum na Majdanku (od 1998 r.).

Od 1956 r. był członkiem-założycielem warszawskiego Klubu Inteligencji Katolickiej; w latach 1981–1991 członkiem Rady Polskiego Instytutu Kultury Chrześcijańskiej Fundacji Jana Pawła II w Rzymie. Od 1981 r. kierował pracami Wszechnicy Regionu Środkowowschodniego „Solidarności”; po 13 grudnia 1981 r. współpracował z tajnymi strukturami „Solidarności”. W latach 1989–1990 był przewodniczącym Komitetu Obywatelskiego Lubelszczyzny; w latach 1989–1991 sędzią Trybunału Stanu; w latach 1990–1991 senatorem RP, członkiem Komisji Spraw Zagranicznych Senatu. Jeden z inicjatorów utworzenia

organizacji kombatanckiej Armii Krajowej (dalej: AK); w latach 1989–1990 pierwszy prezes Światowego Związku AK w Okręgu Lubelskim; w 1991 r. inicjator i fundator Instytutu AK w Lublinie.

Kłoczowski był też członkiem honorowym towarzystw naukowych: Polskiego Towarzystwa Historycznego, Polskiej Akademii Umiejętności, Międzynarodowej Komisji Porównawczej Kościołów w Komitecie Nauk Historycznych PAN, stowarzyszenia Collegium Invisible, Poznańskiego Towarzystwa Naukowego, Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Towarzystwa Naukowego KUL, Rady Naukowej przy Wielkim Kanclerzu KUL, Rady Naukowej Instytutu JPII, Rady Państwowego Muzeum na Majdanku⁵.

Jerzy Kłoczowski był promotorem 134 prac magisterskich oraz 7 prac doktorskich. Osobną grupę stanowi 8 prac napisanych pod kierunkiem prof. Jerzego Kłoczowskiego na Sorbonie w Paryżu w latach 1985–1987 (maîtrises – Sorbonne, Paris IV, 1985–1987). Należy jednak pamiętać, że w latach 1953–1978⁶ Wydział Nauk Humanistycznych KUL był pozbawiony praw nadawania

⁵ www.iesw.lublin.pl/jkloczowski.php; A. Kamińska-Luszczak, Jerzy Kłoczowski, tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Biogram,2769.html; też, Jerzy Kłoczowski – Kalendarium życia; tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Kalendarium_zycia,2770.html.

⁶ Należy pamiętać, że historiografia polska po II wojnie światowej nie była jednolita. Jej rozwój został zdeterminowany zarówno przez zmiany uwarunkowań pracy historycznej, jak i przez wewnętrzne przemiany samej nauki historycznej. Uwzględniając te dwa czynniki przyjmuje się, że polską historiografię powojenną można podzielić na cztery okresy. Okres pierwszy trwał od zakończenia działań wojennych do przełomu lat 1948/1949. Był to przede wszystkim czas odbudowy dawnych i tworzenia nowych struktur nauki historycznej⁶. W pierwszych latach powojennych uwaga historyków została skoncentrowana na przewartościowaniu koncepcji dziejów Polski, przede wszystkim kilku węzłowych zagadnień. Wydaje się, że najistotniejszymi z nich były dwie kwestie: uchwycenie historycznych korzeni Polski współczesnej oraz stosunek do tradycji powstańczej. Zdecydowana większość historyków powojennych korzeni współczesnego państwa zaczęła się doszukiwać w epoce piastowskiej. Za nawiązaniem do Polski piastowskiej przemawiały argumenty zarówno natury geopolitycznej (potrzeba dostarczenia historycznego uzasadnienia aktualnego kształtu terytorialnego państwa, pokrywającego się z „macierzystym obszarem ziem Polski”, z którego zostało ono wyparte przez ekspansjonizm germański), jak i natury wewnętrznej (potrzeba uzasadnienia jego jednolitego pod względem narodowym charakteru). Koncentracja uwagi na epoce piastowskiej spowodowała, że historycy zaczęli pomijać epokę jagiellońską. Zapewne było to działanie w pełni świadome, gdyż w pierwszych latach powojennych nie mogła się pojawić niemal żadna praca poświęcona czasom, a tym samym tradycji jagiellońskiej. Tezę tę potwierdza fakt, że napisana w latach 1942–1948 przez Henryka Łowmiańskiego „Polityka Jagiellonów” drukiem ukazała się dopiero w 1999 r. Drugi okres powojennej historiografii został zapoczątkowany wraz z 1949 r., a trwał do 1956 r. Wiosną 1949 r. władze państwowe rozpoczęły „przebudowę” historiografii na wzór radziecki i zapewnienie we wszystkich jej dziedzinach monopolu marksizmu-leninizmu. Stalinizację nauki proklamowano na I Kongresie Nauki Polskiej (1951 r.), na którym dokonano również krytycznej oceny stanu historiografii. Zapewne jej negatywna ocena skłoniła władze państwowe do: zlikwidowania bądź drastycznego ograniczenia działalności dotychczas istniejących instytucji i organizacji historycznych, utworzenia na wzór radziecki nowych struktur historiografii, zmian w uniwersyteckim nauczaniu historii, a także odsunięcia lub wręcz wyeliminowania z życia naukowego najbardziej niewygodnych historyków (m. in. W. Konopczyńskiego). Stalinizacja nauki polskiej, a w szczególności nauki historycznej, wiązała się przede wszystkim z przewartościowaniem piśmiennictwa historycznego. Obowiązującą podstawą teoretyczną uczyniono materializm historyczny w stalinowskiej interpretacji. Stąd też podstawowym zadaniem nauki historycznej uznano badanie przez nią „obiektywnego charakteru praw w historii”, czyli przyjęcie schematu koniecznego następstwa w dziejach pięciu formacji społeczno-ekonomicznych. Skoro ów schemat implikował badanie przez historię wspomnianych „praw”, to ówczesni marksiści ograniczyli swoje rozważania jedynie do wypełnienia

stopni doktora i doktora habilitowanego; wiele doktoratów napisanych faktycznie pod przewodnictwem profesorów tego wydziału, w tym również pod kierunkiem profesora J. Kłoczowskiego, „formalizowano” w uniwersytetach państwowych. Z grona magistrantów tegoż badacza, 17 osób uzyskało status samodzielnych pracowników nauki⁷.

Główne kierunki badań naukowych J. Kłoczowskiego zostały skoncentrowane na: historii średniowiecznej Polski i Europy, dziejach chrześcijaństwa w Polsce i Europie Środkowowschodniej, historii społeczno-religijnej, a także historii kultury polskiej. Kierował również zespołową pracą nad atlasem historycznym chrześcijaństwa w Polsce, przygotowując równocześnie wydawnictwo dokumentacyjne w kilkunastu tomach pt. „Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce 1939–1947”⁸.

Jerzy Kłoczowski był autorem i redaktorem około tys. publikacji z zakresu historii⁹. Jako najważniejsze należy wymienić: „Dominikanie na Śląsku w XIII–XIV wieku” (1956 r.); „Wspólnoty chrześcijańskie” (1964); „Kościół w Polsce” (autor i redaktor, t. 1 i t. 2, 1968 i 1970 r.), „Chrześcijaństwo w Polsce” (1981), „Europa Słowiańska w XIV–XV wieku” (1984 r.), „Kościół katolicki w świecie i Polsce. Szkice historyczne” (1986 r.), „Dzieje polskiego chrześcijaństwa” (t. 1 i t. 2, 1987 i 1991 r.), „Od pustelni do wspólnoty” (1987 r.), „Histoire religieuse de la Pologne” (autor i redaktor, 1987 r.), „Chrześcijaństwo i historia” (1990 r.), „Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu” (1993 r.), „La Pologne dans l'Eglise medievale” (1993 r.), „Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza” (1998 r.), „A History of Polish Christianity” (2000 r.), „Dzieje chrześcijaństwa polskiego” (2000 r.), „Historia Polski od czasów najdawniejszych do końca XV wieku” (2000 r.), „Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Euro-

go treściami zaczerpniętymi z dziejów Polski. Okres trzeci dziejów historiografii powojennej rozpoczął się w 1956 r., a trwał do 1989 r. W 1956 r., w nowej sytuacji politycznej, historycy polscy podjęli się oceny okresu wcześniejszego. Obrachunek ze stalinizacją został rozpoczęty na Walnym Zgromadzeniu Polskiego Towarzystwa Historycznego (1956 r.), by następnie być kontynuowanym podczas obrad VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich (1958 r.). Zjazd 1958 r. zapoczątkował w polskiej historiografii okres: zmagania o przezwycięzenie stalinowskiego schematu badań, o ich uwolnienie spod presji politycznej, a także o ich zobiektywizowanie. Ostatni okres został zapoczątkowany przemianami jakie zaszły w 1989 r. Dokonująca się wówczas transformacja ustrojowa umożliwiła historiografii polskiej wykreowanie „nowego” obrazu dziejów najnowszych. Obrazu, który pozwoliłby na likwidację tzw. „białych plam”. Zaistniałe zmiany ustrojowe umożliwiły również modernizację warsztatu, czyli wprowadzenie do praktyki badawczej polskich historyków nowoczesnych metod – por. A.F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000, s. 199–201, 202–203, 204–205, 215, 240–245; T. Srogosz, *Miedzy biologiczną egzystencją człowieka w dziejach a historią nauki*, Częstochowa 2003, s. 14; R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych–początek pięćdziesiątych)*, Łódź 1993; P.S. Wandycz, *Polska [w:] Historiografia krajów Europy środkowo-wschodniej*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1997.

⁷ H. Gapski, Wykaz prac magisterskich i doktorskich napisanych pod kierunkiem profesora Jerzego Kłoczowskiego, tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Wykaz_prac_magisterskich_i_doktorskich,2794.html.

⁸ A. Kamińska-Luszczak, Jerzy Kłoczowski, tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Biogram,2769.html.

⁹ Jerzy Kłoczowski – Wykaz publikacji za lata 1947–1999, tnn.pl/Jerzy_Kloczowski_-_Wykaz_publicacji_za_lata_1947_-_1999,2771.html

pie” (2003 r.), „Europa – chrześcijańskie korzenie” (2004 r.), „Aktualność przesłania paryskiej »Kultury« w dzisiejszej Europie” (2007 r.)¹⁰.

Tematykę chrystianizacji Litwy podjął m.in. w pracach: „Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza”¹¹, „Historia Polski od czasów najdawniejszych do końca XV wieku”¹², „Europa słowiańska w XIV–XV wieku”¹³, „Historia Europy Środkowo-Wschodniej”¹⁴, „Dzieje chrześcijaństwa polskiego”¹⁵, „Chryścianizacja Litwy”¹⁶ oraz „Polska – Europa. Od Gniezna 1000 roku do Polski w Unii Europejskiej”¹⁷.

W opinii Kłoczowskiego, wydarzeniom lat 1385–1387, należy przypisać najwyższą wagę. Miały one szczególne znaczenie zarówno dla Polski, jak i dla Wielkiego Księstwa Litewskiego. W latach tych bowiem prawnie usankcjonowano trwałe i niezwykle znaczące dla obu stron związki¹⁸.

W swoich pracach Kłoczowski starał się przybliżyć sytuację wewnętrzną Litwy. Ówczesną sytuację Litwy należy rozpatrywać w dwóch aspektach. Pierwszy – stanowi płaszczyzna religijna, drugi – płaszczyzna polityczna. Fundamentalny wpływ na charakteryzowane wydarzenia miała sytuacja religijna Litwinów. Historyk podkreślił, że w XIV w. powszechnie uznawano Litwinów za pogan, chociaż już od XIII w. docierały na terytoria przez nich zajmowane misje chrześcijańskie. Misje te miały charakter zarówno katolicki, jak i prawosławny. W ich organizację zaangażowali się również Polacy. Trzeba pamiętać, że Polacy nawracali ludy bałtyckie – w tym również Litwinów, które stanowiły ostatni bastion pogaństwa w Europie¹⁹.

Zasadnicze znaczenie dla chrystianizacji Litwy miała również jej sytuacja wewnętrzna. W swoich pracach, historyk wprowadzał czytelnika w atmosferę analizowanych wydarzeń. Należy jednak zaznaczyć, że narracja Kłoczowskiego była konstruowana na podstawie tych samych faktów. Wszakże wprowadzenia zawierały te same fakty, to nieznacznie różniły się między sobą. Potwierdzeniem tej tezy mogą stanowić cytaty z prac: „Europa słowiańska w XIV–XV wieku”, „Młodsza Europa oraz Historia Europy Środkowo-Wschodniej”.

W pracy pt. „Europa słowiańska w XIV–XV wieku”, historyk pisał:

po śmierci Giedymina jedność państwa została utrzymana mimo podzielenia go w pewien sposób między siedmiu synów, których pozostawił zmarły władca. Wielkim księciem został Olgierd... Sytuacja Litwy po śmierci Olgierda w 1377 r. i po zwycięstwie moskiewskim nad Tatarami na Kulikowym Polu stała się też niełatwa. Syn i następca Olgierda, Jagiełło, stał się nawet na pewien czas sojuszni-

¹⁰ Biogram Jerzego Kłoczowskiego...; *Nota o Autorach* [w:] *Rzeczpospolita wielokulturowa – dobrodziejstwo czy obciążenie?*, red. J. Kłoczowski, Warszawa 2009, s. 101–102.

¹¹ J. Kłoczowski, *Młodsza Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 2003.

¹² Tenże, *Historia Polski. Od czasów najdawniejszych do końca XV wieku*, Lublin 2000.

¹³ Tenże, *Europa słowiańska w XIV–XV wieku*, Warszawa 1984.

¹⁴ Tenże, *Europa Środkowo-Wschodnia w XIV–XVII wieku* [w:] *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, t. 1, red. J. Kłoczowski, Lublin 2000.

¹⁵ Tenże, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2007.

¹⁶ Tenże, *Chryścianizacja Litwy*, Kraków 1987.

¹⁷ Tenże, *Polska – Europa. Od Gniezna 1000 roku do Polski w Unii Europejskiej*, Gdańsk 2002.

¹⁸ Tenże, *Wprowadzenie* [w:] *Chryścianizacja Litwy...*, s. 5.

¹⁹ Tenże, *Dzieje Chrześcijaństwa...*, s. 73.

kiem Tatarów przeciwko Moskwie. Ale ten prowizoryczny sojusz nie miał w gruncie rzeczy perspektyw i trzeba było szukać rozwiązań lepszych, bardziej zasadniczych²⁰.

W pracy pt. „Młodsza Europa”, Kłoczowski pisał:

śmierć Olgierda w 1377 roku doprowadziły do dramatycznego rozłamu między jego synem i następcą, Jagiełłą (Jagaila), a starym księciem Kiejstutem, wręcz do wojny domowej. Zwycięstwo księcia moskiewskiego Dymitra Dońskiego (1359–1389) w 1380 r. na Kulikowym Polu nad Tatarami Mamaja, chana Złotej Ordy, ukazywało siłę Moskwy, niebezpiecznego konkurenta Litwy w jednoczeniu ziem ruskich. Kilka lat wcześniej Moskwa pokonała swego konsekwentnego przeciwnika, książąt twerskich, zmuszając ich do uznania swej zwierzchności. Śmierć Kiejstuta uwięzionego przez Jagiełłę w 1382 r. nie skończyła wewnętrznego konfliktu, przeniósł się on na syna Kiejstuta, Witolda, który rychło sprzymierzył się z Krzyżakami przeciwko wielkiemu księciu. Jagiełło dla zdobycia «oddechu» zgodził się w końcu 1382 r. na oddanie Krzyżakom połowy Żmudzi w zamian za czteroletni pokój. Mimo to najazd krzyżacki w 1383 r. doprowadził do zajęcia Kowna i Trok, spalenia przedmieść Wilna. Zagrożenie było oczywiste i olbrzymie. Jagiełłowa Liwa pogańska musiała w tej sytuacji szukać zupełnie nowych rozwiązań²¹.

W pracy pt. „Historia Europy Środkowo-Wschodniej”, gdzie Kłoczowski był redaktorem tomu, oraz autorem rozdziału zatytułowanego „Europa Środkowo-Wschodnia w XIV–XVII wieku”, pisał:

na Litwie... po śmierci wielkiego księcia Olgierda (1377) władzę przejął jego syn Jagiełło (Jagaila). Doszło jednak zarazem do bardzo ostrych napięć i walk wewnętrznych w obrębie rządzącej dynastii... W każdym razie z całą siłą stanęła sprawa stabilizacji państwa w oparciu o jedną ze strategicznych możliwości, które właśnie się ujawniły²².

Wskazane cytaty przedstawiają jeden schemat myślowy autora. Mimo to, różnią się między sobą. Część z nich zawiera dokładny opis sytuacji wewnętrznej Litwy w ówczesnym czasie. Niemniej odnajdziemy narracje, w których historyk przedstawił jedynie jej lakoniczną charakterystykę.

W przekonaniu Kłoczowskiego, Litwini stabilizację swojej sytuacji politycznej postanowili zapewnić sobie poprzez wariant wschodni. Dlatego też w pierwszej kolejności, skierowali swoją uwagę na Wschód. W 1384 r. zainicjowano rozmowy Wilna z Moskwą, na mocy których Jagiełło miał poślubić córkę wielkiego księcia moskiewskiego Dymitra Dońskiego, Zofię. W przekonaniu Kłoczowskiego, oczywistym był fakt, że małżeństwo to łączyło się z przyjęciem przez Jagiełłę (czytaj: Litwę) chrztu prawosławnego. Jednak podczas negocjacji Dymitr zażądał od wielkiego księcia litewskiego, by ten uznał się za jego „młodszego brata”. Zatem Jagiełło miał uznać zwierzchnictwo swego przyszłego teścia, czyli wielkiego księcia moskiewskiego²³. Historyk pisał: „była to perspektywa dużego państwa ruskiego, w której Litwini «roztopiliby się» zapewne równie łatwo, jak to się stało czterysta lat wcześniej z Normanami”²⁴.

²⁰ Tenże, *Europa słowiańska...*, s. 29.

²¹ Tenże, *Młodsza Europa...*, s. 110.

²² Tenże, *Europa Środkowo-Wschodnia w XIV–XVII wieku...*, s. 118.

²³ Tenże, *Młodsza Europa...*; tenże, *Europa Środkowo-Wschodnia w XIV–XVII wieku...*, s. 118–119.

²⁴ Tamże, s. 119.

Kłoczowski zaznaczył, że dla Jagiełły i rządzących elit litewskich, rozwiązania były dwa: zbliżenie z Moskwą, bądź z Krakowem. Zatem istotnym – z perspektywy chrystianizacji Litwy – jest fakt, że stanowisko moskiewskie skłoniło Litwinów do szukania alternatywnego rozwiązania. Jednak alternatywa była tylko jedna – Kraków²⁵.

Narracja Kłoczowskiego nie pozwala jednoznacznie ustalić, kto był inicjatorem związku polsko-litewskiego. Pozwala ona jednak wywnioskować, że inicjatorem tego związku był Jagiełło, czyli strona litewska. Jagiełło bowiem – jak wskazano powyżej – planował małżeństwo z córką Dymitra Dońskiego oraz przyjęcie chrztu prawosławnego. Jednak mimo zaprzysiężenia układu, nie przyjął warunków przedstawionych przez Dymitra, zatem nie został on sfinalizowany. Dlatego też – najprawdopodobniej 1384 r. – Jagiełło zmienił kierunek swoich zainteresowań i rozpoczął negocjacje z panami polskimi w sprawie małżeństwa z Jadwigą²⁶. Kłoczowski pisał:

ze strony litewskiej dodatnie strony rozwiązania »krakowskiego« wobec »moskiewskiego« wydają się jasne – przy zrozumiałym oporze przed kapitulacją wobec Krzyżaków – ale ważny był też ogólny kontekst sytuacji wielkksiążęcego organizmu państwowego. XIV-wieczne sukcesy wielkich książąt i całej warstwy drobnych bojarów litewskich stanowiących trzon ich armii dawały wraz z kolejnymi podbojami coraz to nowe korzyści. Mielśmy do czynienia w gruncie rzeczy z ustrojem wysoce militarnym, stale gotowym do nowych podbojów. Jednak właśnie po dwóch-trzech pokoleniach zarysowały się jasno granice państwa, przy jednoczesnym zagrożeniu, bardzo realnym, utraty rodzimych obszarów etnicznie litewskich na rzecz Krzyżaków. Wszystko to kazało gwałtownie szukać nowych rozwiązań, nawet bardzo radykalnych, i ułatwiać ich akceptację w silnej, chociaż podporządkowanej wielkiemu księciu warstwie bojarów²⁷.

W Polsce po śmierci Ludwika Węgierskiego (1382 r.), tron objęła młodsza córka króla, czyli Jadwiga. Na króla została koronowana w 1384 r. Kłoczowski podkreślił, że Jadwiga była młodzieńcem oraz niezamężna. Od dzieciństwa była zaręczona z Wilhelmem Habsburgiem. W tym czasie w Polsce, istotny wpływ na przebieg wydarzeń miała niewielka grupa – zarówno świeckich jak i duchownych – panów małopolskich. Młodzieńcem, niezamężna Jadwiga stała się ich narzędziem politycznym. Przeszkodę stanowił Wilhelm Habsburg. Nie miał on jednak żadnego poparcia w Polsce. Dlatego też panowie małopolscy zaczęli planować małżeństwo młodzieńczej Jadwigi z dużo starszym od niej Jagiełłą²⁸. Historyk pisał:

powody związku polsko-litewskiego ze strony polskiej – widzianej oczyma polityków krakowskich – wydają się oczywiste. Likwidowano stale w ostatnich dziesięcioleciach zatargi i wojny z Litwą o ziemie ruskie, umacniano tam poważnie pozycję polską i tworzone zarazem silne państwo zdolne wreszcie do walki z zakonem krzyżackim²⁹.

²⁵ Tenże, *Historia Polski...*, s. 61–62.

²⁶ Tamże, s. 62; tenże, *Młodsza Europa...*, s. 110–111.

²⁷ Tamże, s. 119.

²⁸ Tenże, *Młodsza Europa...*, s. 110–111.

²⁹ Tenże, *Europa Środkowo-Wschodnia w XIV–XVII wieku...*, s. 119.

Zatem fundamentu unii polsko-litewskiej doszukiwał się Kłoczowski we wspólnocie interesów monarchii polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Historyk wskazał, że strona polska decydując się na podpisanie aktu unii, likwidowała (permanentne w ostatnich dziesięcioleciach) zatargi i wojny z Litwinami o ziemie ruskie. Istotne znaczenie odegrał również fakt, że na mocy aktu utworzono duże i silne państwo, które było zdolne do walki z głównym wrogiem, czyli Krzyżakami. Sytuacja strony litewskiej była bardziej skomplikowana. Niewątpliwie decydowała o tym nieustabilizowana sytuacja wewnętrzna Litwy. Jednak nie bez znaczenia była również sytuacja zewnętrzna. Litwa była bowiem zagrożona ze strony Tatarów, Moskwy i Krzyżaków³⁰.

Dalszy przebieg wydarzeń nie budzi wątpliwości. W pracy pt. „Historia Polski”, Kłoczowski tak go przedstawił:

w styczniu 1385 roku oficjalne poselstwo litewskie przybywa do Krakowa. Wyniki rokowań ujął Jagiełło w dokumencie wystawionym w Krewie... 14 sierpnia 1385 roku; tradycyjnie mówi się tu niezbyt ściśle o akcie unii litewsko-polskiej, jako że istotnie jest to punkt wyjścia do późniejszego związku obu krajów. Najważniejsze punkty umowy dotyczyły małżeństwa Jadwigi i Jagiełły oraz chrztu Jagiełły »ze wszystkimi swoimi braćmi, jeszcze nieochrzczonymi, krewnymi, panami, szlachtą wielką i drobną, w jego ziemiach zamieszkałymi«. Nie wiadomo dlaczego nie umieszczono w akcie punktu oczywistego i zasadniczego, a więc dotyczącego objęcia przez Jagiełłę tronu polskiego³¹.

Podobny opis znajdziemy w pracy pt. „Młodsza Europa”, gdzie pisał:

w końcu 1384 r. poselstwo litewskie wyruszyło w tej sprawie [czyli małżeństwa z Jadwigą – A.C.H.] do Krakowa, do Jadwigi, i do królowej matki w Budzie, Elżbiety... Zasadniczy akt ugody Polski i Litwy podpisany został w litewskim Krewie 14 sierpnia 1385 r. Jagiełło został uznany za męża Jadwigi i króla Polski, obiecując w zamian chrzest swój własny, rodziny i ludu litewskiego, a dalej odzyskanie wszystkich ziem utraconych przez Litwę i Polskę oraz włączenie Litwy do Polski... Natomiast już w pierwszych tygodniach 1386 r. po przybyciu Jagiełły do Polski nastąpił chrzest, ślub i koronacja królewska. Nowy władca przyjął imię Władysław i w 1387 r. udał się na Litwę, by tu osobiście kierować wielką akcją chrztu litewskiego ludu³².

Wielokrotnie w swoich pracach Kłoczowski zaznaczał, iż największe kontrowersje, zatargi oraz niekończące się dyskusje – zarówno wśród współczesnych Jagiell, jak i następnych pokoleń – wywołał punkt, w którym Jagiełło zobowiązał się by na zawsze przyłączyć swojej ziemie litewskie i ruskie do Korony Królestwa Polskiego³³. Zatem – w przekonaniu tego badacza – nie ma mowy o dwóch równorzędnych państwach, lecz o inkorporacji jednego do drugiego³⁴.

³⁰ Tenże, *Młodsza Europa*..., s. 111–112.

³¹ Tenże, *Historia Polski*..., s. 62.

³² Tenże, *Młodsza Europa*..., s. 110–111.

³³ Tenże, *Historia Polski*..., s. 62; tenże, *Młodsza Europa*..., s. 111. Patrz: A. Czerniecka-Haberko, *Unie polsko-litewskie w historiografii polskiej*, Toruń 2012.

³⁴ Tenże, *Polska – Europa*..., s. 136. Na uwagę zasługują dalsze dzieje Litwy. W pracy pt. „Młodsza Europa”, historyk pisał: „w ciągu kilku lat po wydarzeniach 1385–1387 r. sytuacja na Litwie ustabilizowała się w ten sposób, że władzę przejął tam, z ramienia... Jagiełły, jego brat stryjeczny Witold (1392–1430). Był on niewątpliwie jednym z najwybitniejszych władców w znakomitej przecież galerii średniowiecznych książąt litewskich. Umocnił poważnie władzę wielkksiążęcą. Usiłował kontynuować wschodnią politykę ekspansji nawet za cenę pewnych ustępstw wobec Krzyżaków

Bezpośrednim wynikiem przedstawionych powyżej faktów, było dobrowolne przyjęcie chrztu przez pogańską ludność Litwy. W chrystianizację Litwy, zaangażowała się grupa polskich duchownych, którą osobiście kierował Władysław Jagiełło. Wysiłek, jaki włożył w ten proces potwierdza dodatkowo fakt, że samodzielnie przełożył na język litewski „Ojcze nasz i Wierzę w Boga”.

Zdaniem Kłoczowskiego, oficjalny chrzest Litwy charakteryzował się systematycznością i szybkością działania. Ludność litewska została zobligowana, by stawić się w określonych miejscowościach, które znajdowały się na trasie przejazdu Jagiełły. Pierwszym etapem misji, było zniszczenie widocznych śladów dawnego kultu w okolicy. Następnie przez kilka dni katechizowano ludność. Sakrament chrztu obejmował zanurzenie chrzczonych osób w naturalnych ciekach wodnych, najczęściej w rzekach oraz wyznanie wiary. Chrzty miały charakter grupowy. Jednak osobno chrzczono mężczyzn i kobiety. Rytuał ten kończono obdarowaniem nowo ochrzczonej osoby białą szatą. Badacz wielokrotnie podkreślał, że ludność litewska nie stawiała oporów³⁵.

Chryścianizacja Litwy pociągnęła za sobą konieczność przyporządkowania tych terytoriów do struktur administracji kościelnej. W 1387 r. powołano do życia biskupstwo w Wilnie. Trzydzieści lat później powstało biskupstwo w Miednikach. Zostało ono przeznaczone dla Żmudzi. To te dwa ośrodki rozpozyczyły akcję chryścianizacji, którą kontynuowano przez następne pokolenia³⁶.

Narracja Kłoczowskiego nie była jednak pozbawiona głębszej refleksji. Historyk pisał:

jakie były... trwałe rezultaty całej tej szybkości akcji? ...dopiero powoli, w ciągu następnych pokoleń budowano kościoły i tworzone parafie, na pokolenia też trzeba – jak wszędzie gdzie indziej – rozciągać proces wstępnej nawet chryścianizacji ludności, rozproszonej wszak w swych lasach i małych osiedlach, długo jeszcze jakże oddalonych od kościołów i przygotowanych do nauczania kapłanów. Ten stan rzeczy należy bezwzględnie mieć w pamięci, mówiąc o złożonej sytuacji religijnej w państwie polsko-litewskim XV stulecia, sytuacji, której w żadnym wypadku nie można sprowadzić tylko do współistnienia ludności katolickiej i prawosławnej. Na Litwie trzeba się po prostu liczyć w tym czasie z żywotnością wierzeń i praktyk pogańskich, i to w szerokiej skali społecznej. Nie ma zresztą śladów, by zagrażało to instytucji Kościoła, powoli umacniającego swój stan posiadania przy konsekwentnym poparciu państwa i jego wcale jeszcze silnej władzy wielkksiążęcej³⁷.

i wbrew woli swego suwerena, Władysława Jagiełły. Klęska w bitwie z Tatarami nad Worskłą w 1399 r. zahamowała na pewien czas rozmach polityki Witolda, ale u schyłku życia jego prestiż i pozycja ja europejskim Wschodzie były wręcz wyjątkowe: jemu to książę Moskwy, umierając w 1425 r., zlecił opiekę nad swym synem, jemu płacił trybut Nowogród Wielki, miał nadto wcale realne wpływy w świecie tatarskim. Niewątpliwie Witoldowe czasy stanowią szczyt powodzenia państwa litewskiego. Witold chciał utrzymać je jako państwo od Polski oddzielone, myślał nawet w pewnym momencie o królewskiej koronacji z ramienia cesarza Zygmunta Luksemburskiego, zarazem jednak koordynacja polityki litewskiej i polskiej oraz utrzymanie dobrych stosunków z Jagiełłą stanowiły cały czas zasadniczą linię jego postępowania”. Patrz: tenże, *Młodsza Europa...*, s. 112.

³⁵ Tenże, *Dzieje Chrześcijaństwa...*, s. 73; tenże, *Europa słowiańska...*, s. 140.

³⁶ Tenże, *Dzieje Chrześcijaństwa...*, s. 73.

³⁷ Tenże, *Europa słowiańska...*, s. 140.

Chrzty Litwy nie przyjęli do wiadomości Krzyżacy. Spowodował on nową falę najazdów krzyżackich. Ich apogeum przypadło na lata 1392–1394. na ich skutek, w 1398 r. Witold zrzekł się Żmudzi na rzecz Krzyżaków. W 1409 r. wybuchło powstanie żmudzkie. Stało się on pretekstem do Wielkiej Wojny z Krzyżakami³⁸.

W przekonaniu Kłoczowskiego, chrystianizacja Litwy to oryginalne wydarzenie. Wydarzenie na skalę europejską, gdyż na jego mocy wytworzyły się warunki współistnienia różnych Kościołów chrześcijańskich – Kościoła rzymskokatolickiego z Kościołem wschodnim, prawosławnym, od stuleci mocno ugruntowanym w społeczeństwie ruskim³⁹. Historyk pisał:

znaczą większość w Wielkim Księstwie Litewskim stanowiła prawosławna ludność ruska, z własną organizacją kościelną i ustaloną od kilku stuleci kulturą bizantyjsko-słowiańską. Religia ta i kultura były często bardzo atrakcyjne dla Litwinów. Nie darzący tych ostatnich sympatią historyk polski Jan Długosz wyrażał wręcz zdumienie, że tak »barbarzyńscy« w jego oczach Litwini mogli poddać swą władzę stojących o wiele wyżej kulturalnie Rusinów. Język ruski był językiem urzędowym Wielkiego Księstwa. Sam Władysław Jagiełło, mądry i zasłużony monarcha, był synem księżniczki ruskiej, cenionym do końca życia chociażby atmosferę wnętrza świątyni prawosławnej; nie przypadkiem też kazał zlecić malarzom ruskim wykonanie malowideł wewnątrz gotyckich kościołów katolickich, czego rezultaty do dziś podziwiać można na przykład w katedrze sandomierskiej czy w kaplicy Świętej Trójcy na zamku lubelskim⁴⁰.

Kłoczowski we wstępie do pracy pt. „Chryścianizacja Litwy”⁴¹, podkreślił, że badania nad historią chrześcijaństwa na Litwie, a tym samym chryścianizacji Litwy, w głównej mierze były podejmowane przez badaczy polskich i litewskich. Z uwagi na konstrukcję pracy⁴², podstawą rozważań uczynił dorobek naukowy Zenonasa Ivinskisa i Jana Fijałka. Został on uzupełniony o wykaz najważniejszy prac – zarówno w historiografii polskiej, jak i litewskiej – podejmujących problematykę historii oraz chryścianizacji Litwy w piśmiennictwie historycznym XX w.⁴³. Stanowczo jednak zaznaczył, że badania nad chryścianizacją Litwy nie mogą zostać ograniczone jedynie do rozważań polskich i litewskich:

badania nad historią chrześcijaństwa w Polsce i na Litwie, w Koronie i Wielkim Księstwie, domagają się bliskiego współdziałania historyków polskich i litewskich, także ukraińskich i białoruskich, dyskusji na co dzień, dobrej wzajemnej znajomości i chęci zrozumienia różnych punktów widzenia. W nowocześnie pojętych badaniach porównawczych społeczności europejskiego, chrześcijańskiego

³⁸ Tenże, *Młodsza Europa...*, s. 112.

³⁹ Tenże, *Dzieje Chrześcijaństwa...*, s. 71.

⁴⁰ Tamże, s. 74.

⁴¹ Tenże, *Wprowadzenie [w:] Chryścianizacja Litwy...*, s. 5–12.

⁴² Praca pt. „Chryścianizacja Litwy”, składa się z trzech części. Dwie z nich to przedruk fragmentów prac Zenonasa Ivinskisa („Litwa w dobie chrztu i unii z Litwą”. Fragment ten stanowi część pracy pt. „Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties” [Historia Litwy od śmierci Witolda Wielkiego]. Praca została wydana w 1978 w Rzymie) i Jana Fijałka („Kościół rzymskokatolicki na Litwie”. Ten fragment, to wycinek pracy pt. „Polska i Litwa w dziejowym stosunku”. Praca ukazała się w Krakowie w 1914 r.). Całość została uzupełniona o „Wprowadzenie” autorstwa J. Kłoczowskiego, patrz: Z. Ivinskis, *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma 1978; J. Fijałek, *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Kraków 1914.

⁴³ Tenże, *Wprowadzenie [w:] Chryścianizacja Litwy...*, s. 6–12.

kręgu cywilizacyjnego, w otwartej postawie dzisiejszych nauk historycznych i w ogólności humanistycznych zyskujemy znakomitą podstawę do tego rodzaju badań i wspólnych poszukiwań⁴⁴.

Wspólne poszukiwania, są w przekonaniu Kłoczowskiego, kwestią priorytetową, gdyż wydarzenia lat 1385–1386, stanowią podstawę dyskusji historyków polskich, litewskich, białoruskich, ukraińskich, rosyjskich, austriackich oraz niemieckich, różniących się w opiniach nt. znaczenia i oceny wydarzeń:

różne punkty widzenia wchodziły i ciągle wchodzi w grę. Dla rosyjskiej, moskiewskiej, szkoły myślenia historycznego, według której Wielkie Księstwo Litewskie było państwem zmierzającym do prawosławia i w gruncie rzeczy państwem ruskim czy wręcz rosyjskim, fakt, że nie związało się ono z Wielkim Księstwem Moskiewskim, a z katolicką Polską, przyniósł skutki wybitnie ujemne. Z kolei w polskiej tradycji silny nurt apoteozy związku polsko-litewskiego, nie-rzadko idealizujący i «polonizujący» wspólną dla wielu narodów przeszłość, nie widział całej złożoności zjawisk i przemian. Dla świadomości u tożsamości narodowej Litwinów i Białorusinów, przyznających się dziś tak silnie do tradycji Wielkiego Księstwa, cała ta problematyka ma absolutnie kluczowe znaczenie, jakże łatwo wywołując pasjonujące spory i dyskusje. Dla Ukraińców rzecz nie ma, być może, takiej wagi, ale i u nich rysują się – dziś także – głębokie różnice zdań w ocenie okresu bliskiego współzycia z Koroną i Wielkim Księstwem. Rzeczą zasadniczą dla historyka naszych czasów jest pamięć o ogromnej złożoności zjawisk, konieczność wieloaspektowego spojrzenia, a przede wszystkim chęć zrozumienia ludzi tamtych czasów bez łatwego przenoszenia w przeszłość naszych własnych punktów widzenia i pasji ludzi XX wieku⁴⁵.

⁴⁴ Tamże, s. 11.

⁴⁵ Tenże, *Historia Polski...*, s. 56.